

Jerzy Zając

Nieznane stronice czasopism polskich seminarzystów z Wilna

Studia Podlaskie 23, 191-207

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JERZY ZAJĄC

NIEZNANE STRONICE CZASOPISM POLSKICH SEMINARZYSTÓW Z WILNA

DOI: 10.15290/sp.2015.23.09

Słowa kluczowe: czasopisma seminaryjne, Seminarium Duchowne w Wilnie, klerycy, „Eos”, „Życie Eucharystyczne”, „Dzwonek Seminaryjny”

Wciąż czekające na opracowanie dzieje czasopism studentów polskich seminariów duchownych¹ od kilku lat budzą rosnące zainteresowanie², skupiają na sobie coraz większą uwagę, i co najważniejsze, w konsekwencji

¹ Nie wspominają nawet o nich najczęściej cytowani autorzy większych prac poświęconych prasie studenckiej w Polsce, zob. A. Pilch, *Prasa studencka w Polsce 1918–1939. Zarys historyczny*. Bibliografia, Kraków 1990; A. Magowska, *Polska prasa studencka w II Rzeczypospolitej*, Poznań 1994; *Prasa studencka*, red. A. Czarnowska, Warszawa 1979; M. Pieczonka, *Czasopisma młodzieży akademickiej w latach 1918–1939*, [w:] *Prasa studencka i młodzieżowa. Studia i materiały*, red. M. Adamczyk, J. Jarowiecki, Kielce 1982.

² Dla przykładu można tu wymienić: *Bibliografia czasopism płockich 1810–1966*, oprac. L. Gołębowska pod kier. Cz. Gutrego, „Rocznik Historii Czołapiściennictwa Polskiego” 1970, T. IX, z. 1, s. 131–148, z. 2, s. 227–247; *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918–1944*, oprac. i red. Z. Zieliński, Lublin 1981; R. Nir, *Polonijne czasopisma religijne*, *Encyklopedia Katolicka*, t. XV, Lublin 2011, k. 1138–1140; W. A. Koński, *Dwa wieki prasy plockiej. Tom I 1810–1945*, Płock 2012; P. Królikowski, *Seminaryjne czasopisma*, *Encyklopedia Katolicka*, t. XVII, Lublin 2012, k. 1398–1399; J. Zajac, *Czasopisma studentów polskich rzymsko-katolickich seminariów duchownych diecezjalnych (bez jednolności) wydawane do 1945 r.*, [w:] *Leksykon haseł*, „Zeszyt Naukowy” 2015, nr 3, Międzynarodowe Centrum Dialogu Międzykulturowego i Międzyreligijnego – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (dalej: MCDMiM UKSW Warszawa), s. 221–222; tegoż, *Czasopisma studentów polskich rzymsko-katolickich seminariów i instytucji zakonnych (bez jednolności) wydawane do 1945 r.*, [w:] *Leksykon haseł...*, s. 222; tegoż, *Regionalizm w prasie studentów polskich seminariów duchownych (do 1945 roku)*, „Zeszyt Naukowy” 2014, nr 2, MCDMiM UKSW Warszawa, 2014, s. 69–78; tegoż, *Prasa alumnów katolickich seminariów duchownych w Polsce do 1945 r. wobec wyznań, obrządków i kultur (W poszukiwaniu dialogu)*, „Zeszyt Naukowy” 2014, nr 1, MCDMiM UKSW Warszawa, 2014, s. 127–137; tegoż, *Boje i pobjowiska w czasopismach studentów polskich seminariów duchownych do 1945 roku*, „Zeszyt Naukowy” 2015, nr 3, MCDMiM UKSW Warszawa, 2015, s. 87–101; tegoż, *Druh-Δpyz-Amicus*, [w:] *Slawistyczni studii: lingwistyka, literaturoznawstwo, dydaktyka*, t. 1, red. J. Zajac, K. Leśniewski, P. Kopiec, M. Torczyński,

pozyskują pierwsze większe publikacje³. Autorzy tych publikacji na razie zwrócili uwagę na czasopisma kleryckie zachowane bez mała w komplecie⁴ i powszechnie dostępne, a więc w określonych środowiskach na ogół dobrze znane⁵. Tymczasem część czasopism redagowanych przez alumnów polskich seminariów duchownych, szczególnie te z pierwszej połowy XX w., to nadal *terra ignota*, nawet dla osób zajmujących się czasopiśmiennictwem młodzieży, w tym także akademickiej. Przykładem mogą być tutaj nieznane, bardzo ciekawe stronicy czasopism polskich seminarzystów z Wilna.

Wileńskie Seminarium Duchowne, sięgające swymi początkami XVI w., zlikwidowane w lutym 1945 r.⁶, w ostatnim pięćdziesięcioleciu swego istnienia w Wilnie było miejscem narodzin co najmniej trzech czasopism kleryckich: „Eos”, „Życia Eucharystycznego” oraz „Dzwonka Seminaryjnego”. Na owe, nieznane dotychczas, trzy tytuły udało się trafić podczas jednej z kwerend prowadzonych niedawno w bibliotekach i archiwach wileńskich. Wspólną cechą tych wydawnictw jest ich forma (manuskrypt i manuskrypt powielany), co w zasadzie stanowi jedyny wyróżnik w odniesieniu do prasy innych seminariów polskich⁷. Poza tym, każde z tych czasopism ma tylko

Chmielnicki 2015, s. 230–239; tegoż, *Z polskich źródeł do historii ziemi łuckiej*, [w:] *Slawistyczni studii...*, s. 239–248; tegoż, *Tematyka bezpieczeństwa polskiej tożsamości kulturowej w „Aurorze Serafickiej” – czasopiśmie braci franciszkańskiej z Granby (USA, stan Massachusetts)*, „Zeszyt Naukowy” 2015, nr 3, MCDMiM UKSW Warszawa, 2015, s. 177–184; tegoż, *Tropem ks. Jana Żukowskiego... O cierpieniu w świecie zwierząt*, [w:] *Rozród koni. Wybrane zagadnienia*, red. Z. Gajewski, A. Wehrend, Warszawa 2015, s. 279–283; tegoż, *Nieznane fragmenty czasopism seminaryjnych mówiące o życiu duchowym w Łucku czasu II Rzeczypospolitej*, „Niepodległość i Pamięć. Czasopismo humanistyczne” 2015, R. 22, nr 3 (51), s. 143–158.

- 3 Wypada tutaj wyszczególnić przynajmniej trzy opracowania: K. Rulka, „Przedświt”. *Czasopismo alumnów polskich seminariów duchownych w latach 1918–1931*, „Teologia i Człowiek” 2008, nr 12, s. 215–229; J. Mieczkowski, *Problematyka liturgiczna na łamach kleryckiego pisma „Tempus liberum” w okresie międzywojennym*, „Liturgia sacra” 15 (2009), nr 1, s. 101–114; J. Zajęc, *Sursum Corda. Czasopismo studentów Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Część I. Lata 1925–1939*, Płock 2010.
- 4 Dotychczas nie udało się dotrzeć do pierwszych pięciu numerów „Sursum Corda” z lat 1925–1927.
- 5 Można je spotkać nie tylko w bibliotekach Włocławka i Płocka, ale również w Warszawie (Biblioteka Narodowa i Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego).
- 6 Tradycje wileńskiej uczelni duchownej, z dużym udziałem jej profesorów, podjęło otwarte na jej bazie 8 maja 1945 r. Seminarium Duchowne w Białymstoku, zob. T. Krahel, *Wileńskie Seminarium Duchowne po 1652 roku*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku” 1984, nr 3 (53), s. 91–99.
- 7 Np. ukazujący się w 1908 r. „Miesięcznik Seminaryjny”, redagowany i wydawany przez alumnów Mohyłowskiego Metropolitalnego Seminarium, tłoczono w „Drukarni Warszawskiej” w Petersburgu, a pierwsze numery „Meteora” kleryków księży misjonarzy w Krakowie z 1909 r. pisane były na maszynie.

sobie właściwy charakter i odrębny żywot literacki. Wypada zatem każdemu z wymienionych tytułów poświęcić oddzielny fragment tej publikacji.

„Eos”. Czasopismo Koła Artystycznego Alumnów Seminarium Wileńskiego

Jest to najstarsze z dotychczas odnalezionych wydawnictw seminarzystów polskich z Wilna. Dzięki szczęśliwemu dotarciu do pierwszego numeru „Eos”, niczym w blasku jutrzenki, znaleźliśmy się tuż przy kolebce czasopiśmiennictwa kleryków wileńskich. Pojawiła się ona 17 listopada 1920 r. Z tą datą bowiem, za pozwoleniem Władzy Duchownej, ukazała się 14-stronicowa „Eos. Jednodniówka wydana przez alumnów Seminarium Wileńskiego dnia 17 listopada 1920 r.”; jej redaktorem był Jan Mokrzecki, natomiast wydawcą – Syl. Małachowski.

W tradycyjnym słowie „Od Redakcji” czytamy m.in.: „Z pewnym niepokojem stawiamy pierwsze kroki na polu piśmiennictwa kleryckiego (...), uwagi i wskazówki pochodzące z życzliwego serca chętnie przyjmujemy (...). Jednocześnie zapraszamy kolegów, by stanęli z nami do pracy (...). W wyborze treści wielka swoboda: więc z teologii, prawa, historii, socjologii, literatury itd. Tylko wykluczona jest polityka. O ile zbierzemy dość materiału i nie będzie stało nic na przeszkodzie, wtedy wydamy następną jednodniówkę. O ile dosyć się zbierze materiału humorystycznego, można będzie wydać «humorystyczne – rolnicze» piśmiennictwo (...). Te pierwsze próby na polu piśmiennictwa są dla nas bardzo pożyteczne (...). Piśmiennictwo katolickie, które dotąd wychodziło nie mogło istnieć nieraz dlatego, że nie było kto by je zasiliał swoim piórem. A wszak nie brak nam ludzi i zdolności, tylko brak inicjatywy. Z drugiej strony i nas to zmusi do pewnej pracy, do pewnego myślenia, do wyrobienia stylu, do większego rozwinięcia się. Więc w Imię Boże spróbujmy swych skrzydeł”⁸.

I, trzeba to na samym początku podkreślić, od razu poszybowało ambitnie i wysoko. Pierwszą publikację poświęcono przypadającemu w 1920 r. trzechsetleciu wyniesienia do godności arcybiskupiej Jozafata Kuncewicza oraz udzielenia – w wileńskim kościele św. Kazimierza – święceń diakonatu Andrzejowi Boboli⁹. Można tylko pogratulować młodym adeptom pióra

⁸ *Od Redakcji*, „Eos. Jednodniówka wydana przez alumnów Seminarium Wileńskiego dnia 17 listopada 1920 r.”, s. 1-2.

⁹ *Rocznice*, tamże, s. 2-5.

otwarcia czasopisma z tak szlachetnym towarzystwem. Aby ze spotkania z wielkimi postaciami Wileńszczyzny nic nie uronić, na kolejnych stronicach „jednodniówki” zamieszczono – zaskakujące swą formą – rozmyślanie o Miłości Chrystusa, w której ukryte jest odrodzenie świata¹⁰. Zainteresowanie czytelnika „jednodniówki” podtrzymują także dwie kolejne publikacje: *Nasze zadanie na dzisiaj* i *Krótką historia kościoła św. Jerzego*, gdzie pod koniec XVIII w. umieszczono Wileńskie Seminarium Diecezjalne¹¹. Całość owej jutrzienki czasopiśmiennictwa polskich alumnów Seminarium Duchownego w Wilnie zamyka spotkanie z książką, gdzie zamieszczono dwie recenzje: pierwsza poświęcona powieści R. H. Bensona – *Brzask wszechrzeczy*, a druga *Przewodnikowi społecznemu, rocznik 1919–20*¹².

Znany jest ciąg dalszy historii wileńskiej „Eos”. Udało się odnaleźć jej dwa kolejne numery. Otóż 18 lutego 1921 r. znani nam już redaktor J. Mokrzecki i wydawca S. Małachowski „za zezwoleniem Władzy duchownej” przygotowali zeszyt II czasopisma kleryckiego zainaugurowanego w listopadzie minionego roku. Tym razem jego pierwszą stronicę niepodzielnie wypełniał następujący tytuł: «Eos». Czasopismo Koła Artystycz[nego] w Sem[inarium] Wileńskim. Nr 2”. Zauważone zmiany omówiono na następnej stronicy, w krótkim wprowadzeniu „Od Redakcji”: „Z dniem dzisiejszym jednodniówka «Eos» staje się czasopismem wychodzącym w pewnych odstępach czasu i przechodzi na własność «Koła Artystycznego alumnów Semin. Wileńskiego». Kierownictwo pozostaje nadal to samo. Czasopismo to będzie istniało i nadal. Koło Artystyczne będzie polecało corocznie pewnym jednostkom wydawanie i redagowanie tego czasopisma. Miejmy nadzieję, że «Eos» odpowie potrzebom alumnów i będzie odzwierciedleniem życia naszej Almy”¹³.

I tak się stało. Na 23 stronicach zamieszczono streszczenia wygłoszonych w Seminarium dwóch odczytów ks. Zimmermana („Kapłan w pracy społecznej”¹⁴ i „Duszpasterz i praca społeczna”)¹⁵, mowę bpa Bandurskiego wygłoszoną 23 stycznia 1921 r. w katedrze wileńskiej¹⁶, artykuł zatytułowany *Eucharystia a młodzież*¹⁷, informację o potrzebie zachowania pamiątek

¹⁰ *Rozmyślanie...*, tamże, s. 5–6.

¹¹ *Krótką historia kościoła św. Jerzego*, tamże, s. 7–12.

¹² *Z książek*, tamże, s. 13–14.

¹³ *Od Redakcji*, „Eos” nr 2, s. 1.

¹⁴ Tamże, s. 2–6.

¹⁵ Tamże, s. 6–9.

¹⁶ Tamże, s. 10–13.

¹⁷ Tamże, s. 13–17.

regionalnych (pasy słuckie, wzorzyste kobierce)¹⁸. Jest tam również próba reportażu¹⁹ i trochę poezji²⁰.

„Eos” nr 3 (Zeszyt III) z 19 kwietnia 1921 r., niestety, ostatni, do jakich na razie udało się dotrzeć, liczący 28 stron, wskazuje na dalszy postęp polskich seminarzystów z Wilna w redagowaniu czasopisma kleryckiego. Tym razem ma on już swoją okładkę, której s. 1 i 4 (zewnątrzne), obok nazwy i numeru czasopisma otrzymały grafikę z konturami budowli sakralnych (być może fragmentu obiektów seminaryjnych), natomiast s. 2 – zwraca uwagę maksymą J. Kraszewskiego²¹, a s. 4 dodatkowo ma typową stopkę redakcyjną. Tym razem pismo pozytywnie zaskakuje czytelnika zróżnicowanym doborem tematów: dwie publikacje poświęcone są Najświętszej Maryi Pannie²², dwie informacje – Sodalitacji Mariańskiej²³, stosunkowo dużo miejsca poświęcono poezji²⁴, reportażowi artystycznemu²⁵, książkom i czasopismom²⁶ oraz zabytkom kultury rodzimej²⁷. Wreszcie, po raz pierwszy na stronie „Eos” trafiły tematy ściśle związane z życiem seminarzystów wileńskich, pisząc tym samym swoistą kronikę Seminarium Wileńskiego. Tą drogą znalazły się tam świeże i bardzo ciekawe zapisy. Na przykład w artykule pt. *Rok 1920–21 S. M[ąłachowski]*, wspominając upływający rok akademicki, odnotował m.in.: „Po przejściu bolszewickiej burzy, która jakby wszystko chciała znieść (...), z jednej strony były warunki, które utrudniały rozwój naszego życia, nie dawały rozwinąć szerzej skrzydeł: to niezdecydowany los naszego Wilna, stosunki ekonomiczne i nacjonalizm rozwinięty do niemożliwości. To wszystko rozpraszało, dzieliło. Z drugiej strony burza zarzuciła niektórych dalej na zachód. Ci, co stamtąd wrócili, zaznajomili się z innym

¹⁸ *Nasze pamiątki*, tamże, s. 17–19.

¹⁹ *...Są inne owce...*, tamże, s. 20–23.

²⁰ *Natchnij duszę!*, tamże, s. 23.

²¹ „Duch nasz jest jak ogień, gdy przez czynne życie nie dodajemy mu materiału, gaśnie w bezczynności; jest jak woda – gdy stoi bez ruchu, psuje się i niezdatna jest do niczego” – J. Kraszewski.

²² *Maryja Najśw. a dzisiejsza ludzkość*, „Eos” nr 3, s. 21; *Czciciele Maryi*, tamże, s. 27.

²³ *Czym jest Sodalitacja Mariańska*, tamże, s. 19; *Historyczna notatka o Sodalitacji*, tamże, s. 20.

²⁴ Tym razem zamieszczono trzy dłuższe wiersze: *Jeżeli komu przyćmi świat źrenice...*, tamże, s. 1–2; *My umarli pośród świata...*, tamże, s. 6–7; *Powstańcie narody!*, tamże, s. 17–18.

²⁵ *Mój pierwszy atak*, tamże, s. 8–11.

²⁶ *O czytelnictwie*, tamże, s. 6; *Z książek i pism*, tamże, s. 16 (recenzja czasopisma „Sodalis Marianus” z 1920–1921 r.

²⁷ *Nasze zabytki*, tamże, s. 11–12. Po wcześniejszym zwróceniu uwagi na takie cenne zabytki, jak pasy słuckie czy kobierce, tym razem zatrzymano się nad drobną sztuką zabytkową (porcelana, miniatury, ryty, medalierstwo).

życiem, życiem zachodu, poznali co w nich jest dobrego (...). Stąd poszła praca organizacyjna. Powstały rozmaite kółka: Koło Eucharystyczne, Sodaliczka, Tercjarstwo, Bratnia Pomoc i stosownie do potrzeb chwili inne. Koledzy zaczęli się interesować pracą literacką. Za naszym «Eosem», który przełamał pierwsze lody, powstało «Życie Eucharystyczne» – czasopismo Koła Eucharystycznego, nadzwyczaj płodne. Zaprenumerowano czasopisma: «Przyjaciel młodzieży», «Sodalis Marianus», «Przewodnik Katolicki». Koło Artystyczne rozwinęło swoją działalność, urządziło co prawda tylko jeden koncert i zabawę na zapusty, lecz za to sekcje pracują, szczególnie literacka. Potrzeba pracy na innych placówkach nie pozwala sprowadzać prelegentów z odczytami. Były odczyty ks. dra Zimmermana o pracy społecznej, ks. prof. Puciaty o katakumbach, ks. Rejasa o prowadzeniu zebrań, ks. Miłoszewskiego – Czytelnictwo jako droga do samodzielnego myślenia i życia²⁸.

Nie mniej ciekawe informacje o życiu polskich alumnów w Wilnie po 1920 r. można znaleźć jeszcze na innych stronicach tego zeszytu: na s. 12–13, gdzie zamieszczone jest sprawozdanie z działalności „Bratniej Pomocy”, podającej fakty mocno poruszające serce czytelnika²⁹, na zapodziejanej gdzieś s. 23, prawdopodobnie zawierającej wiadomości z życia wileńskich kleryków-sodalistów³⁰, a także na s. 25–26, gdzie zamieszczone są sprawozdania z pierwszych zebrań członków Sodaliczki Mariańskiej, wraz z podejmowanymi uchwałami³¹.

Bardzo interesująco zapowiadały się także następne zeszyty czasopisma „Eos”. W zeszycie III (na s. 15) w informacji „Od Redakcji” odnotowano: „W naszym piśmie będą prowadzone działy poświęcone działalności niedawno powstałych organizacji, naszej Sodaliczki Mariańskiej i «Bratniej Pomocy». W działach tych będą podawane wszelkie urzędowe wiadomości oraz sprawozdania. Szeroko będzie uwzględniano życie tych korporacji, a zjednoczone siły dadzą możliwość szybszego rozwoju organu alumnów naszego Seminarium³²”.

Niestety, o dalszych losach czasopisma „Eos” nic więcej na razie nie jesteśmy w stanie napisać. Wypada tylko nadmienić, że w 8 lat później, w grudniu 1929 r., kiedy alumni Seminarium Wileńskiego doczekali się trzeciego z kolei własnego pisma zatytułowanego tym razem „Dzwonek Seminaryjny”

²⁸ Rok 1920–21, tamże, s. 14–15.

²⁹ Sprawozdanie z działalności „Bratniej Pomocy”, tamże, s. 12–13.

³⁰ Zob. tamże, s. 24.

³¹ Wiadomości urzędowe, tamże, s. 25–26.

³² Od Redakcji, tamże, s. 15.

– w pełnym humoru słowie „Od Redakcji” znaleźli następującą reminiscencję ich starszego czasopisma „Eos”: „Obchodzimy w dniu dzisiejszym chrzciny pisemka seminaryjnego. Rozpoczyna to maleństwo swój żywot w szary listopadowy dzień, wśród mroźnej aury przedwczesnej krytyki i niechęci. Istniało już kiedyś przed laty takie biedactwo. Nosiło szumne miano «Eos», ale też i nie trwało dłużej niż Eos przed wschodem słońca, bo czy zniknęło w ciemnych korytarzach katakumb, czy ugrzęzło w beczce kapusty pod celą 28, czy wpadło w potrzask w Wilczej Jamie, dość, że po krótkim życiu zawarło niemowlęce powieki, wśród żałobnych tonów fałszywego jak zwykle chóru kleryckiego”³³.

„Życie Eucharystyczne”. Wydawnictwo Koła Eucharystycznego

Dotychczas natrafiono na 4 egzemplarze „Życia”, każdy formatu A4 o kartach zapisanych obustronnie, także w odniesieniu do karty tytułowej. Na s. 1 (niejako tytułowej) pierwszego ze wspomnianych 4 egzemplarzy czytamy: „**ŻYCIE EUCHARYSTYCZNE**». Istnieje 5-ty rok. Wychodzi co trzy tygodnie. Nr 61. Rok 1924. Wydawnictwo «Koła Eucharystycznego». Dalej, na odwrocie tej samej, pierwszej karty, wydawca we wprowadzeniu pisze: „Stoimy na progu 5-go roku istnienia «Życia Eucharystycznego». Wychodzi ono co 3 tygodnie. Pisemko to jest wydawane przez alumnów należących do Koła Eucharystycznego. Mieliśmy już przeszło 60 egzemplarzy tego pisemka, ale niestety! Niewdzięczna ręka zniszczyła nam to wszystko podczas ubiegłych wakacji. Więc rozpoczynamy na nowo”³⁴.

Należałoby zatem przyjąć, iż czasopismo to pojawiło się w murach Seminarium Wileńskiego po 26 lutego 1921 r., tzn. po założeniu Koła Eucharystycznego, a przed 19 kwietnia 1921 r. Wiadomo bowiem, że Koło Eucharystyczne Alumnów Seminarium Duchownego w Wilnie powstało właśnie 26 lutego 1921 r.³⁵ Z kolei wydany w dwa miesiące później,

³³ *Od Redakcji*, „Dzwonek Seminaryjny”, grudzień 1929, s. 1.

³⁴ *Od wydawcy*, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 61, s. 1.

³⁵ „W roku 1921 ks. Kapelan Zawadzki, po uprzednim porozumieniu się z Jego Ekscelencją ks. Biskupem Jerzym Matulewiczem, przystąpił do organizowania alumnów w stowarzyszenia religijne. Naprzód miał zamiar odnowić III Zakon św. Franciszka, następnie stworzyć Sodalicję Mariańską i Koło Eucharystyczne. Po udzieleniu potrzebnych informacji ks. Kapelan dnia 26 lutego 1921 r. zwołał zebranie organizacyjne Koła Eucharystycznego. Odtąd datuje się powstanie Koła”, *Powstanie Koła*, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 62, s. 14; zob. też: *Kilka słów o powstaniu naszego Koła*, „Życie Eucharystyczne” 6 (1925), nr 2, s. 18.

tj. 19 kwietnia tegoż roku „Eos” wspomina już o powstaniu „Życia Eucharystycznego”³⁶.

W drugiej części słowa „Od wydawcy”, pierwszego z zachowanych numerów „Życia Eucharystycznego”, klerycy przypominają główne założenie swego wydawnictwa, pisząc: „Pisemko to ma na celu uwydatnić życie Koła Eucharystycznego, jego cel, istnienie, organizację i pracę. Kolegów nowych powiadomić o swym istnieniu, celu itd.”³⁷. Jest tam jeszcze krótkka informacja o Kole, a także o sposobie i warunkach wstąpienia w jego szeregi: „Celem Koła Eucharystycznego jest praca pomiędzy sobą i ludem, (...) na każdym zebraniu są wygłaszane odczyty (...), Koło Eucharystyczne ma swoją własną biblioteczkę (...). Przy końcu roku szkolnego odbywa się uroczyste przyjęcie nowych członków (...) w kościele przy wystawieniu Przenajświętszego Sakramentu. Chór śpiewa «Veni Creator». Krótkie przemówienie Księdza Dyrektora i samo przyjęcie. Po przyjęciu każdy członek dostaje dyplom i medalik srebrny i wizerunek Przenajświętszego Sakramentu”³⁸. Słowo od wydawcy zamyka serdeczny zwrot do polskich kleryków Seminarium Duchownego w Wilnie: „Więc Koledzy! zapisujcie się. Któż bowiem ma najwięcej styczności z Panem Jezusem w Przenajświętszym Sakramencie jak nie alumn, a w przyszłości kapłan. Przynależnością do Koła Eucharystycznego przyczynisz się do zatarcia zniewag wyrządzonych Panu Jezusowi w Przenajświętszym Sakramencie. Nauczysz się kochać i poznasz jak rozpowszechniać tę miłość ku Panu Jezusowi w Przenajświętszym Sakramencie pośród ludu teraz, a w przyszłości w życiu kapłańskim. Sam zapewnisz sobie Jego pomoc w studiach twoich obecnych i później w życiu kapłańskim”³⁹. Klimat przedstawionego tutaj słowa „Od wydawcy” spotykamy także na wielu innych stronicach odnalezionych czterech numerów „Życia Eucharystycznego”, szczególnie dzięki takim publikacjom, jak „Chrystus prawdą, żywotem i drogą”⁴⁰, „Pan Jezus w Najświętszym Sakramencie słońcem życia naszego”⁴¹, „Quid retribuam Domine”⁴², „Z chórem eucharystycznym”⁴³, „Nawiedzenie Najśw. Sakramentu”⁴⁴.

³⁶ „Powstały rozmaite kółka: Koło Eucharystyczne, Sodalicja, Tercjarstwo, Bratnia Pomoc i, stosownie do potrzeb chwili inne. Koledzy zaczęli się interesować pracą literacką. Za naszym «Eosem», który przełamał pierwsze lody, powstało «Życie Eucharystyczne», czasopismo Koła Eucharystycznego, nadzwyczaj płodne”, Rok 1920–21, „Eos”, z. III, s. 14.

³⁷ *Od wydawcy*, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 61, s. 1.

³⁸ Tamże, s. 1–2.

³⁹ Tamże, s. 2.

⁴⁰ Tamże, s. 4–8.

⁴¹ „Życie Eucharystyczne” nr 2 (listopad 1925), s. 1–2.

Redaktorzy czasopisma eucharystycznego, ukazując życie codzienne polskiej braci kleryckiej seminarium w Wilnie z ich Mistrzem i Panem, równocześnie prezentowali uwielbienie i cześć okazywane przez alumnów Najświętszej Maryi Pannie – Matce Bożej oraz błogosławionym i świętym męczennikom i wyznawcom Chrystusowym. Świadczy o tym np. opis miasteczka Żyrowice, które dzięki znajdującemu się tam cudownemu obrazowi NMP, niczym „łask krynica słynie na świat cały”⁴⁵, dalej stronie poświęcone Matce Boskiej Ostrobramskiej⁴⁶, Najświętszej Maryi Pannie w Hodyszewie⁴⁷, czy Patronce konających⁴⁸.

Czytelnik „Życia Eucharystycznego” łatwo mógł dostrzec, że drogę ku Chrystusowi znajduje się m.in. nie tylko dzięki Jego Matce, ale wskazują ją również biografie świętych Pańskich. Dlatego też tak wiele stron czasopismo to im właśnie chętnie użyczało. Najwięcej miejsca poświęcono osobie ich ziomka, wspomnianemu już wcześniej św. Jozafatowi Kuncewiczowi – biskupowi i męczennikowi, sztandarowej postaci świata wileńskiego, pierwszemu świętemu obrządku wschodniego⁴⁹. Jego osobie, stanowiącej wzór życia ascetycznego, uważanej za ojca i opiekuna ubogich, poświęcony został jeszcze niemal cały kolejny, 62. numer „Życia Eucharystycznego” z grudnia 1924 r.⁵⁰

Nie tylko jednak św. Jozafat był natchnieniem polskich seminarzystów z Wilna, sposobiących się do kapłaństwa. Przekonuje o tym publikacja pt. „O cześć wileńskich świętych”. Jej autor, wspominając krakowski obraz Najświętszej Panny w otoczeniu świętych polskich, zauważył, że można byłoby ująć również Najświętszą Pannę, co w Ostrej świeci Bramie, w otoczeniu świętych wileńskich. „W Wilnie bowiem – wyjaśniał – św. Kazimierz Królewicz rósł w cnoty, święty Jozafat Kuncewicz pracował wśród Wilnian, bł. Andrzej Bobola tu otrzymał święcenia, bł. Stanisław Bodzenta poświęcił kamień węgielny katedry wraz ze świątobliwą królową Jadwigą. Możliwe, że przez Wilno przechodził św. Dominik Odrowąż, którego pomnik na W. Po-

42 Tamże, s. 9.

43 „Życie Eucharystyczne” nr 3 (grudzień 1925), s. 1.

44 Tamże, s. 2–3.

45 Żyrowice, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 61, s. 19–23.

46 Witaj Panno, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 62, s. 11–12.

47 Tamże, s. 16–19.

48 *Maryja Patronka konających*, tamże, s. 26–28.

49 Żyrowice, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 61, s. 19–23.

50 *Święty Jozafat Kuncewicz*, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 62, s. 1–10.

hulance. Na tym pomniku jest tablica pamiątkowa, która wspomina o dwóch O.O. Dominikanach zamęczonych w mieście Wilnie za wiarę⁵¹.

Przedstawionego grona czcigodnych postaci związanych z Wilnem dopełniały kolejne osoby: „czternastu franciszkanów zamęczonych na górze Trzykrzyżskiej (...). Z Wilna wyszedł misjonarz Wschodu bł. Andrzej Rudomino. Z Wilna pochodził wielki kardynał Hozjusz i pogromca herezji Piotr Skarga”⁵².

Istnym zwierciadłem życia seminaryjnego okazały się zamieszczone w „Życiu” kroniki i inne informacje o ważnych zdarzeniach w społeczności kleryckiej. Dzisiaj owe relacje naocznych świadków minionych dni i lat mają wyjątkową wartość historyczną. Czytając zapis kronikarza czy redaktora niejako uczestniczymy wspólnie z alumnami w inauguracji ich roku akademickiego, odprawiamy z nimi rekolekcje, słuchamy wykładów, odwiedzamy bibliotekę, zasiadamy do posiłków w refektarzu, bierzemy udział w zebraniach organizacji i stowarzyszeń, słuchamy odczytów, chętnie relaksujemy się w czasie popołudniowych i wieczornych rekreacji... rozpoczynając i kończąc każdy dzień modlitwami w oratorium.

Z relacji wywierających na czytelniku wrażenie szczególne co najmniej trzy zasługują na zwrócenie większej uwagi, a mianowicie odsłonięcie w dniu 31 października 1924 r. w Wilnie pomnika Adama Mickiewicza, w setną rocznicę wywiezienia poety z tego miasta⁵³, przywdzianie w dniu 18 października 1925 r. sutann aż przez 80 nowych kandydatów do kapłaństwa oraz udział w odprawionym w tydzień później w bazylice katedralnej nabożeństwie za spójność duszy św. Henryka Sienkiewicza⁵⁴. Z satysfakcją zapewne zauważone zostało wprowadzenie do każdego numeru „Życia” kącika humoru oraz spisu treści.

Zachowane 4 egzemplarze „Życia Eucharystycznego” z lat 1924–1925 pozwalają domniemywać, iż – przynajmniej w tym czasie – redakcja tego czasopisma, zapewne jedyne w ówczesnym Seminarium Wileńskim, starała się wyjść poza wcześniej określone ramy działania, uprzystępniając swoje łamy nie tylko tematom preferowanym przez zrzeszonych w Kole Eucharystycznym, ale sprawom całej braci kleryckiej.

⁵¹ O cześć wileńskich świętych, tamże, s. 9.

⁵² Tamże, s. 10.

⁵³ Odsłonięcie pomnika Adama Mickiewicza, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 61, s. 23–26.

⁵⁴ Chwilka refleksji, „Życie Eucharystyczne” 6 (1925), nr 2, s. 12–15.

„Dzwonek Seminaryjny”

Trzecie z kolei czasopismo alumnów wileńskiej uczelni duchownej ma jakiś bliżej nieokreślony związek z pismem „Eos”, wzmiankowanym już w słowie wprowadzającym do pierwszego numeru „Dzwonka Seminaryjnego”. Była to wyjątkowo długa prezentacja tytułu, w której o piśmie „Eos” napisano jeszcze, że „dusza jego nie rozplynęła się w Nirwanie... Odbyszy według nieznannej bliżej recepty Jogów wędrówkę, wcielając się po drodze w prace świeżo upieczonych magistrów, wleciała znów w mury seminaryjne, korzystając z gruntownego wietrzenia cel w czasie wakacji”⁵⁵.

Ów enigmatyczny powrót nastąpił dokładnie w listopadzie 1929 r., kiedy to z inicjatywy kleryka J. Bohdanowicza i za przyzwoleniem Prefekta Seminarium ks. Meyszłowicza powstał komitet redakcyjny następnego czasopisma Seminarium Duchownego w Wilnie. Komitet ten stanowili następujący alumni: St. Elias (redaktor), Al. Zonn (wydawca), J. Bohdanowicz (sekretarz), J. Malinowski – senior (skarbnik) oraz członkowie w osobach: Matuszewicz i S. Zdanowicz. Obowiązek kuratora objął prefekt ks. Meyszłowicz⁵⁶.

Więcej o genezie pisma czytamy: „Ochrzczono nowonarodzone pisemko imieniem «Dzwonek Seminaryjny» (...). Najwięcej gardłowało za wypuszczeniem na świat pisemka uciśnione plemię literatów. Bo temu rodzajowi naprawdę krzywda się dzieje. Mają grajkowie skrzypce, fortepiany (...). Mogą śpiewacy wystraszać swym głosem wszelkie żywioły z cel swoich (...). A dla literatów jedynym polem dla wyładowania talentów poetyckich czy humorystycznych była dotąd praca magisterska. A więc zapraszamy jeźdźców na chryżych pegazach jadących (...). Pragniemy dać również miejsce w naszym pisemku i wszystkim humorystom (...), bo chcemy do naszego pisemka wnieść porcję wesołości (...). Pragniemy, aby była to ta złota, pogodna wesołość, która od czasu do czasu snop różowego światła na nasze szare życie rzuci. Ale całe życie z humoru się nie składa, więc zapraszamy światło a otwarte głowy, które by obdarzyły nasze pisemko jakimś pouczającym utworem (...). Nie będziemy w naszym pisemku rozwiązywać antynomii Kanta, ani wdawać się w dysputy (...). Ale, ot taka na przykład historia naszego Seminarium, czy to tak bardzo obciąży maltretowaną głowę uczonego męża? Albo jakiś artykuł liturgiczny, czy bardzo zaszkodzi naszym biegłym liturgistom (...).

⁵⁵ *Od Redakcji*, „Dzwonek Seminaryjny” nr 1, grudzień 1929, s. 1.

⁵⁶ *Sprawozdanie Komitetu Redakcyjnego „Dzwonka” za rok 1930*, „Dzwonek Seminaryjny” nr 2, kwiecień 1931, s. 2 okładki.

Panią politykę będziemy musieli grzecznie przeprosić, ale w pisemku miejsca jej nie damy (...). Lecz nasze organizacje seminaryjne – to nie polityka, więc dla nich otwieramy drzwi szeroko. Niech nadsyłają swoje komunikaty i okólniki, niech szturchańcami napomnień poruszają tych wiecznie śpiących, którzy zarzekli się, że do żadnej «sekty» należeć nie będą (...). A więc w Imię Boże zaczynamy...”⁵⁷.

Pierwszy numer „Dzwonka Seminaryjnego”, o objętości 13 kart obustronnie wypełnionych pismem kaligraficznym i powielony w 100 egzemplarzach (po 50 gr każdy), wyszedł w grudniu 1929 r. Do końca 1930 r. łącznie wydano 4 numery „Dzwonka” w nakładzie po 100 egzemplarzy, które rozchodziły się w zasadzie na bieżąco, w większej części do prenumeratorów. Po roku, w innym słowie „Od Redakcji” skierowanym do Czytelników, „Dzwonek” scharakteryzowano krótko: „Brzęczał z początku cicho i nieśmiało, lecz wkrótce zagrzemiał tak potężnym akordem, że echa jego doleciały aż za Ocean”⁵⁸. Na rok następny – 1932, zapowiedziano zmiany w układzie pisma, pisząc: „Dzwonek w roku obecnym stanie się czymś w rodzaju Seminaryjnej Muchy. Będzie pismem humorystycznym, nie dlatego, że dziś ludzie stronią od lektury poważnej, ale dla tej prostej przyczyny, że wśród nawału prac magisterskich, seminaryjnych, organizacyjnych i egzaminacyjnych trudno o autorów, którzy by poważne artykuły pisali, a jeszcze trudniej o amatorów, którzy by te utwory czytali. Więc w czasach grypy, laseczników tuberkulicznych, kwaśnych min i chorych żołądków, piszemy na naszym sztandarze «Servite Domino in laetitia» i pod tym godłem zaczynamy 2-gi rok naszego wydawnictwa”⁵⁹.

Życzeń tych nie udało się jednak zrealizować. Wyjaśniono to czytelnikom w kolejnym słowie od Redakcji drukowanym w „Dzwonku Seminaryjnym” z kwietnia 1933 r.: „Przed dwoma laty zamilknął nasz trzeci «Dzwonek»... Wprawdzie nie złożono go jeszcze do szafy Koła Artystycznego – wisiał nadal na kołku dobrych chęci (...), a jednak czegoś zabrakło w naszym życiu kleryckim. Nie wiadomo skąd? Czy z głębokich lochów «katakumb», czy z przepastnych tajników pustelni św. Alojzego wypełzła zgrzyźliwa staruszka nuda! I wzięła w obroty kleryckie plemię (...). I tak trwało jej panowanie aż do pamiętnego roku 1933. W owym to roku spełniło się proroctwo Mickiewicza. Burzliwe wiatry październikowe przygnały z czterech stron świata 44 filo-

⁵⁷ *Od Redakcji*, „Dzwonek Seminaryjny” nr 1, grudzień 1929, s. 1–4.

⁵⁸ *Od Redakcji*, „Dzwonek Seminaryjny” nr 2, luty 1930 (1), s. 3.

⁵⁹ Tamże.

zofów. «A imię jego 44». Złamano jarzmo nudy i głos dzwonka rozległ się szerokim echem po naszych korytarzach (...). Rozpoczynając nowy rok wydawnictwa podnosimy wysoko sztandar, na którym lśnią przed dwoma laty wyryte zgłoski «*Servite Domino in laetitia*»⁶⁰.

Trudno dzisiaj orzec, czy ów entuzjazm nie był przedwczesny. Przypuszczenie takie nasuwa się podczas lektury następującego tekstu otwierającego „Dzwonek Seminaryjny” z grudnia 1933 r. „Przeciwnicy naszego pisemka (a było ich sporo, zaśmiewali się z nas na całe gardło! Mówiono po cichu, ale dość dobitnie, że zbyt wysoko redakcja podniosła swój sztandar (...) i złamał się drzewiec jego przy najłżejszym podmuchu niechęci (...). Aby zatem pisemko nasze mogło nadal swe szczytne zadanie spełniać, umieściliśmy cośkolwiek zmienione hasło: «*Servite Domino in laetitia caniteque tuba*!» (...) Konieczność tej tuby przede wszystkim okazała się niezbędną dla «śpiącej braci klerycznej» – aby ją zbudzić ze snu do życia! Boć podobno tam tylko «*Est vera amicitia, ubi semperque regnat vita et laetitia*»!⁶¹

Do skrótego przedstawienia „Dzwonka Seminaryjnego” celowo wykorzystaliśmy stosowne fragmenty zamieszczanych tam publikacji, aby w ten sposób nie tylko ukazać historię tego pisma, ale także styl, w jakim ono było przygotowywane oraz klimat i urok do dziś z jego stronic emanujące.

Nie wiemy, ile numerów „Dzwonka Seminaryjnego” ostatecznie wydali polscy klerycy Seminarium Duchownego w Wilnie. Jak dotąd udało się dotrzeć zaledwie do sześciu z nich: nr 1 z grudnia 1929 r., nr 2 z lutego 1930 r., nr 3 z czerwca 1930 r., nr 2 z 1931 r., z kwietnia 1933 i z grudnia 1933 r. Można tam znaleźć kilkuodcinkową historię ich seminarium, rady o sposobie służenia do Mszy św., uwagi co do sprawowania liturgii, przebogatą kronikę, wiele poezji (w dość kąśliwej serii „Pieśń dziada seminaryjskiego”), kilka opowiadań i bardzo, bardzo dużo humoru, który do dzisiaj śmieszy i bawi. Wielkim atutem pisma są interesujące rysunki i w ogóle grafika, niezwykle trafnie uzupełniające nie tylko bogato prezentowany humor i „dziadowską” poezję, ale także opowiadania, a nawet kronikę.

Odkrycie nieznanych stronic trzech czasopism wydanych przez polskich alumnów z Wilna w latach 1921–1933 wskazuje na nowe ważne źródło wiedzy, której nie wolno bagatelizować czy wręcz pomijać w studiach nad dziejami Kościoła katolickiego na Wileńszczyźnie. Pochylenie się nad stronicami „Eos”, „Życia Eucharystycznego” i „Dzwonka Seminaryjnego”, i uważna ich

⁶⁰ Od Redakcji, „Dzwonek Seminaryjny”, rok III, kwiecień 1933, s. 3–4.

⁶¹ Od Redakcji, „Dzwonek Seminaryjny”, rok III, grudzień 1933, s. 3.

lektura, upewnia o zasadności prowadzenia poszukiwań innych, nieznanых jeszcze tytułów i egzemplarzy polskiej prasy kleryckiej, o potrzebie popularyzacji jej walorów i znalezienia dla niej właściwego miejsca w historii prasy polskiej i w historiografii Kościoła katolickiego.

Unknown Pages from the Periodicals of Polish Alumni from Vilnius

Abstract

Studies of student press before 1945 completely omit over 80 titles of periodicals edited and published by the students of Polish episcopate and monastic theological seminaries. Clerics of Theological Seminary in Vilnius were the authors of three periodicals edited there: "Eos", "Eucharistic Life" and "Seminarian Bell". Articles, reports and chronicles included in those periodicals enhance – apart from the literature – many other fields of science, most of all history, especially the history of the Church. Moreover, they enrich Polish cultural landscape. In those works we can find information about life in the Theological Seminary in Vilnius and its student community as well as their attitude to general social issues connected with culture.

Key words: seminary periodicals, Theological Seminary in Vilnius, clerics, "Eos", "Eucharistic Life", "Seminarian Bell"

Неизвестные страницы польских журналов семинаристов из Вильна

Абстракт

В разработках, касающихся студенческой прессы до 1945 г., абсолютно не указаны более 80 названий журналов, редактируемых и издаваемых польскими студентами епархиальных и монастырских духовных семинарий. Семинаристы Духовной семинарии в Вильне были авторами трех издаваемых там журналов: «Еос», «Евхаристическая жизнь», «Семинарный звонок». Статьи, отчеты и хроники, размещенные в них, пополняют, кроме литературы, много других областей науки, прежде всего историю, а именно историю костела, делают богатым польский культурный пейзаж. Мы находим в них информацию о жизни Духовной семинарии в Вильне и ее студенческом обществе, а также отношении этой среды к общим правилам, связанным с культурой, по которым живет человечество.

Ключевые слова: семинарные журналы, Духовная семинария в Вильне, семинаристы, «Еос», «Евхаристическая жизнь», «Семинарный звонок»

Bibliografia

- Bibliografia czasopism plockich 1810–1966*, oprac. L. Gołębiowska pod kier. Cz. Gutrego, [w:] *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*, t. IX: 1970, z. 1, s. 131–148, z. 2, s. 227–247.
- Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918–1944*, oprac. i red. Z. Zieliński, Lublin 1981.
- Chwilka refleksji*, „*Życie Eucharystyczne*” 6 (1925), nr 2, s. 12–15.
- Czczyciele Maryi*, „*Eos*” nr 3, s. 27.
- Czym jest Sodalicja Mariańska*, „*Eos*” nr 3, s. 19.
- Historyczna notatka o Sodalicji*, „*Eos*” nr 3, s. 20.
- Jeżeli komu przyćmi świat źrenice...*, „*Eos*” nr 3, s. 1–2.
- Kilka słów o powstaniu naszego Koła*, „*Życie Eucharystyczne*” 6 (1925), nr 2, s. 18.
- Koński W. A., *Dwa wieki prasy plockiej. Tom I 1810–1945*, Płock 2012.
- Królikowski P., *Seminaryjne czasopisma*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. XVII, Lublin 2012, k. 1398–1399.
- Kraheil T., *Wileńskie Seminarium Duchowne po 1652 roku*, „*Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku*” 1984, nr 3 (53), s. 91–99.
- Krótką historią kościoła św. Jerzego*, „*Eos*. Jednodniówka wydana przez alumnów Seminarium Wileńskiego dnia 17 listopada 1920 r.”, s. 7–12.
- Magowska A., *Polska prasa studencka w II Rzeczypospolitej*, Poznań 1994.
- Maryja Najświę. a dzisiejsza ludzkość*, „*Eos*” nr 3, s. 21.
- Maryja Patronka konających*, „*Życie Eucharystyczne*” 5 (1924) nr 62, s. 26–28.
- Mieczkowski J., *Problematyka liturgiczna na łamach kleryckiego pisma „Tempus liberum” w okresie międzywojennym*, „*Liturgia sacra*” 15 (2009), nr 1, s. 101–114.
- Mój pierwszy atak*”, „*Eos*” nr 3, s. 8–11.
- My umarli pośród świata...*, „*Eos*” nr 3, s. 6–7.
- Nasze pamiątki*, „*Eos*” nr 2, s. 17–19.
- Nasze zabytki*, „*Eos*” nr 3, s. 11–12.
- Natchnij duszę!*, „*Eos*” nr 2, s. 23.
- Nir R., *Polonijne czasopisma religijne*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. XV, Lublin 2011, k. 1138–1140.
- O cześć wileńskich świętych*, „*Życie Eucharystyczne*” 5 (1924) nr 62, s. 9.
- O czytelnictwie*, „*Eos*” nr 3, s. 6.
- Od Redakcji*, „*Dzwonek Seminaryjny*” nr 2, luty 1930 (1), s. 3.
- Od Redakcji*, „*Dzwonek Seminaryjny*”, rok III, kwiecień 1933, s. 3–4.
- Od Redakcji*, „*Dzwonek Seminaryjny*”, grudzień 1929, s. 1.
- Od Redakcji*, „*Dzwonek Seminaryjny*” nr 1, grudzień 1929, s. 1–4.
- Od Redakcji*, „*Eos*” nr 2, s. 1.
- Od Redakcji*, „*Eos*” nr 3, s. 15.

- Od Redakcji*, „Eos. Jednodniówka wydana przez alumnów Seminarium Wileńskiego dnia 17 listopada 1920 r.”, s. 1–2.
- Od wydawcy*, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 61, s. 1.
- Odsłonięcie pomnika Adama Mickiewicza*, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 61, s. 23–26.
- Pieczonka M., *Czasopisma młodzieży akademickiej w latach 1918–1939*, [w:] *Prasa studencka i młodzieżowa. Studia i materiały*, red. M. Adamczyk, J. Jarowiecki, Kielce 1982.
- Pilch A., *Prasa studencka w Polsce 1918–1939. Zarys historyczny. Bibliografia*, Kraków 1990.
- Powstanie Koła*, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 62, s. 14.
- Powstańcie narody!*, „Eos” nr 3, s. 17–18.
- Prasa studencka*, red. A. Czarnowska, Warszawa 1979.
- Rocznice*, „Eos. Jednodniówka wydana przez alumnów Seminarium Wileńskiego dnia 17 listopada 1920 r.”, s. 2–5.
- Rok 1920–21*, „Eos” nr 3, s. 14–15.
- Rok 1920–21*, „Eos” z. III, s. 14.
- Rozmyślanie...*, „Eos. Jednodniówka wydana przez alumnów Seminarium Wileńskiego dnia 17 listopada 1920 r.”, s. 5–6.
- Rulka K., „Przedświt”. *Czasopismo alumnów polskich seminariów duchownych w latach 1918–1931*, „Teologia i Człowiek” 12 (2008), s. 215–229.
- Są inne owce...*, „Eos” nr 2, s. 20–23.
- Sprawozdanie Komitetu Redakcyjnego „Dzwonka” za rok 1930*, „Dzwonek Seminaryjny” nr 2, kwiecień 1931 (s. 2 okładki).
- Sprawozdanie z działalności „Bratniej Pomocy”*, „Eos” nr 3, s. 12–13.
- Święty Jozafat Kuncewicz*, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 62, s. 1–10.
- Wiadomości urzędowe*, „Eos” nr 3, s. 25–26.
- Witaj Panno*, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 62, s. 11–12.
- Z książek i pism*, „Eos” nr 3, s. 16 (recenzja czasopisma „Sodalis Marianus” z 1920–1921 r.).
- Z książek*, „Eos. Jednodniówka wydana przez alumnów Seminarium Wileńskiego dnia 17 listopada 1920 r.”, s. 12–14.
- Zając J., *Regionalizm w prasie studentów polskich seminariów duchownych (do 1945 roku)*, „Zeszyt Naukowy” 2014, nr 2, MCDMiM UKSW Warszawa, Warszawa 2014, s. 69–78.
- Zając J., *Boje i pobojowiska w czasopismach studentów polskich seminariów duchownych do 1945 roku*, „Zeszyt Naukowy” 2015, nr 3, MCDMiM UKSW Warszawa, Warszawa 2015, s. 87–101.
- Zając J., *Czasopisma studentów polskich rzymsko-katolickich seminariów duchownych diecezjalnych (bez jednodniówek) wydawane do 1945 r.*, [w:] *Leksykon hasel*, „Zeszyt Naukowy” 2015, nr 3, MCDMiM UKSW Warszawa, s. 221–222.

- Zajac J., *Czasopisma studentów polskich rzymsko-katolickich seminariów i instytucji zakonnych (bez jednolitości) wydawane do 1945 r.*, [w:] *Leksykon hasel*, „Zeszyt Naukowy” 2015, nr 3, MCDMiM UKSW Warszawa, s. 222.
- Zajac J., *Druh-Apyz-Amicus*, [w:] *Slawistyczni studii: lingwistyka, literaturoznawstwo, dydaktyka*, t. 1, red. J. Zajac, K. Leśniewski, P. Kopiec, M. Torczyński, Chmielnicki 2015, s. 230–239.
- Zajac J., *Nieznane fragmenty czasopism seminaryjnych mówiące o życiu duchowym w Łucku czasu II Rzeczypospolitej*, „Niepodległość i Pamięć. Czasopismo humanistyczne”, R. 22, 2015, nr 3 (51), s. 143–158.
- Zajac J., *Prasa alumnów katolickich seminariów duchownych w Polsce do 1945 r. wobec wyznań, obrządków i kultur (W poszukiwaniu dialogu)*, „Zeszyt Naukowy” 2014, nr 1, MCDMiM UKSW Warszawa, Warszawa 2014, s. 127–137.
- Zajac J., *Sursum Corda. Czasopismo studentów Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Część I. Lata 1925–1939*, Płock 2010.
- Zajac J., *Tematyka bezpieczeństwa polskiej tożsamości kulturowej w „Aurorze Serafickiej – czasopiśmie braci franciszkańskiej z Granby (USA, stan Massachusetts)*, „Zeszyt Naukowy” 2015, nr 3, MCDMiM UKSW Warszawa, Warszawa 2015, s. 177–184.
- Zajac J., *Tropem ks. Jana Żukowskiego... O cierpieniu w świecie zwierząt*, [w:] *Rozród koni. Wybrane zagadnienia*, red. Z. Gajewski, A. Wehrend, Warszawa 2015, s. 279–283.
- Zajac J., *Z polskich źródeł do historii ziemi łuckiej*, [w:] *Slawistyczni studii: lingwistyka, literaturoznawstwo, dydaktyka*, t. 1, red. J. Zajac, K. Leśniewski, P. Kopiec, M. Torczyński, Chmielnicki 2015, s. 239–248.
- Żyrowice, „Życie Eucharystyczne” 5 (1924), nr 61, s. 19–23.

Jerzy Zajac, ks. socjolog, członek Towarzystwa Naukowego Franciszka Salezego; zainteresowania naukowe: czasopiśmiennictwo seminariów duchownych, regionalizm, dialog międzykulturowy i międzyreligijny. Współpracuje z Międzynarodowym Centrum Dialogu Międzykulturowego i Międzyreligijnego UKSW w Warszawie.

e-mail: j.zajac@uksw.edu.pl